

LITTERATUR

T. E. LAWRENCE OCH HANS VÄRLDSBERÖMMELSE

*Några anteckningar kring »Vishetens sju pelare»
av skriftställaren E. LANGLET, Kastrup*

»Seven Pillars of Wisdom' hör till den engelska litteraturens yppersta verk. Den kan ställas vid sidan av 'Pilgrim's Progress', 'Robinson Crusoe', 'Gulliver's Travels'.» Dessa ord fälldes i Oxford High School på ettårsdagen av T. E. Lawrence's död, 19 maj 1935, i ett tal av Winston Churchill.

Kort dessförinnan hade den första offentliga upplagan av »Seven Pillars» utsläppts i England. Men Churchills omdöme har bevarat sin fulla giltighet även i dag, när boken inte längre är en dagsensation. Och det kommer att stå sig för framtiden. Betydelsen av Lawrence's politiska insats kan diskuteras. Men i »Vishetens sju pelare» har han rest sig ett minnesmärke varaktigare än bronzen.

Först för en tid sedan har *Vishetens sju pelare* utgivits på svenska, två år senare än i Danmark och Norge. Det hedrar förlaget, Natur och Kultur, att det tagit risken. Ett annat stort svenskt förlag lär dessförinnan ha betänkt sig i två år och vågade icke ta den. En av våra ledande litteraturkritiker betvivlade i sin anmälan den affärsmässiga visheten i att utge det stora arbetet på svenska: boken kostar dock 22—32 kronor och är även till sin värdiga och förnäma utstyrelse ett monumentalverk. Det hedrar den svenska allmänheten att den icke kommit optimismen på skam — den svenska upplagan är redan slutsåld från förlaget, trots att det senaste årets bokmarknad varit föga lysande. När kriget rasade utanför vår port, steg kanske det personliga hjältedådet i kurs. Det är naturligtvis Lawrence's egen gestalt, som fångat den svenska publikens intresse, liksom den fångat världens alltsedan amerikanen Lowell Thomas för tjugo år sedan berättade hans »story» och skapade legenden om »Lawrence of Arabia» — ett epitet som denne själv ej gärna ville kännas vid. Han var hjälten i världskrigets stora individuella bragd, omsvept av ökenvindens sus och bestrålad av österlandets sagoglans.

Lawrence's insats hade rent militärt kanske icke någon synnerligen stor betydelse. Sir Stanley Maude hade redan segrat i Iraq, innan Lawrence's »uppror i öknen» kommit riktigt i gång. Och Allenby skulle säkerligen ha segrat i Palestina även utan hjälp av Lawrence och hans araber. Avgörandet hade kanske fallit ett halvår eller ett år senare, men utgången var given. Detta förringar dock icke Lawrence's storhet som fältherre. Han arbetade inte i sina militära operationer med miljonhärrar, inte ens med regementen. Över ett område ungefär så stort som Sverige förde han ett guerillakrig med grupper om några tiotal eller några hundratal man. Men den unga militäriskt oskolade Oxfordarkeologen lade därvid i dagen en fältherre-

begåvning, som Liddell Hart jämför med de största i historien. Om icke kvantiteten utan kvaliteten tas till måttstock för bedömandet av en prestations värde, så kan Lawrence's seger vid Tafleh värdigt ställas vid sidan av slaget vid Cannae; det är den mest fullständiga förintelseseger krigshistorien känner.

Men Lawrence's storhet ligger på ett annat plan. När hela den väldiga litteraturen om och från världskriget gulnat och glömts, skall Lawrence's berättelse om upproret i öknen allttjämt leva ett oförgängligt liv. För att citera Churchill igen: »Om Lawrence aldrig gjort något annat än skrivit Vishetens sju pelare som ett verk av sin fantasi, så skulle hans rykte dock leva så länge som engelska talas någonstades på jorden.»

Till intresset för »Vishetens sju pelare» ha naturligtvis bidragit bokens egna märkliga öden, som torde ha få motstycken i litteraturhistorien. Huvuddragen äro värda att återges.

Den lockande, ur Ordspråksboken (9:1) hämtade titeln har ingen avsiktlig symbolik. Men dess tillkomst är karakteristisk för Lawrence. Titeln »användes ursprungligen av författaren på en bok som han skrivit om sju städer. Den utgavs aldrig emedan han ansåg den omogen, men han överflyttade titeln som en erinran.»

Det första manuskriptet skrevs i huvudsak under fredskongressens i Paris för Lawrence bittra tid, år 1919. Under hemresan förlorade Lawrence på järnvägsstationen i Reading kappsäcken, som innehöll detta manuskript. Det var tre fjärdedelar av boken, beräknad till 250,000 ord. Kappsäcken har aldrig återfunnits. 1920 skrev han om manuskriptet. Resultatet blev »Text II», en väsentligt ordrikare avfattning, omfattande omkring 400,000 ord. Med den var han själv icke nöjd. Under 1921 och 1922 omarbetade han därför manuskriptet och reducerade dess omfattning till 330,000 ord. Även denna »Text III» föreföll honom dock »svamlig och otillfredsställande». Den sattes emellertid i Oxford och trycktes i ark i 8 exemplar. Dessa utlämnades för korrekturläsning till vänner, som deltagit i det arabiska fälttåget. Samtidigt började Lawrence revidera även denna text.

»Nybörjare inom litteraturen äro alltid benägna att kasta en handfull adjektiv omkring konturen av vad de vilja beskriva: men ungefär 1924 hade jag lärt mig min första läxa i hur man skall skriva och kunde ofta kombinera två eller tre av mina uttryck från 1921 till ett», säger Lawrence i företalet till »Vishetens sju pelare». Och han förklarar att en sådan »sammanpressning» är den enda form av ändring, som är litterärt berättigad. Med denna princip som rättsnöre koncentrerade han under åren 1923—1926, då han tjänstgjorde som menig först vid tankkåren och senare vid flygvapnet, Text III tills han kom ned till inalles 280,000 ord. Det blev Text IV, som ligger till grund för den slutliga upplagan av »Seven Pillars» och sålunda för den svenska översättningen.

Resultatet har blivit den fasta förtätade stil, som genomgående präglar det väldiga verket och som med suggestiv kraft påtvingar läsaren författarens intryck och stämningar. Hans landskapsmål-

ningar och stridsscener stå därför också oöverträffade i skärpa, klarhet och glans. Om sin första ankomst till Arabien, till hamnen i Jeddah, säger han: »... då vi slutligen kastade ankar i den yttre hamnen utanför den vita staden, som hängde mellan den flammande himmelen och sin spegelbild i hägringen, som böljande svepte fram över den vidsträckta lagunen, då ljungade Arabiens hetta plötsligt fram och slog oss mållösa. Det var mitt på dagen, och middagssolen i Österlandet hade liksom månskenen sövt färgerna till ro. Det fanns endast ljus och skuggor, de vita husen och gatornas svarta gap, längst fram den bleka glansen från diset som skimrade över den inre hamnen, därbakom det bländande ljuset från mil efter mil av entonig sand, som sträckte sig ända fram till en rand av låga kullar, svagt antydda i det fjärran saltöcknet.»

Också hans personporträtt äro gjorda med stor konstnärlig skicklighet och antagligen subjektivt riktiga. Att han felbedömt en del av de i boken framträdande personligheterna är ju en annan sak; rent litterärt etsa sig hans porträtt med skärpa in i läsarens sinne. Hans folkpsykologiska iakttagelser förefalla också utomordentligt träffande. I arabernas psyke har han kanske trängt djupare än någon annan europé. Men verket rymmer ju så oändligt mycket mer: filosofiska och politiska betraktelser, utredningar om krigskonst, vapen och sprängämnen och åtskilligt annat, först och sist hans egen självrannsakan och hans personliga upplevelser.

Dessa föranledde honom att begränsa utgivandet av den förut omtalade slutgiltiga »Text IV» till en liten privatupplaga, som subskriberades av hans vänner och en närmare krets intressenter för 30 guineas per styck. Om dess storlek meddelar Lawrence endast att den siffran som pressen nämnt, 107 exemplar, var för låg. Subskribenterna voro flera än så och han skänkte också bort åtskilliga exemplar. Av inkomsterna använde han ingenting för egen del.

För att trygga den amerikanska copyrighten sändes ett manuskript-exemplar till U. S. A., och tio exemplar av boken trycktes samt salubjödös av George Dorans förlag »till ett pris som satts tillräckligt högt för att förhindra att de någonsin skulle bli sålda». Det var 20,000 dollars per styck. Om jag icke misstar mig underskattade Lawrence och Doran därvid bokens värde. Emellertid utgavs i England en förkortad upplaga, närmast ett extrakt av boken, på 130,000 ord, som fick namnet »Revolt in the Desert». I övrigt bestämdes att denna icke finge ges ut i ny upplaga under den tid, som förlagsrätten omspänner, och »Vishetens sju pelare» icke under hans egen livstid. Denna gick dock snabbare till ända än någon annat. Den 19 maj 1935 omkom han under en färd på motorecykel, och till jul samma år utgavs sålunda den offentliga upplagan av »Seven Pillars of Wisdom». Den svenska översättningen av den 700 stora sidor starka volymen är utförd av Gunnar och Vera Olinder, en betydande prestation med tanke på vilken det engelska språkets mästare T. E. Lawrence är. Översättarna ha lyckats i den krävande uppgiften att bevara stilens hårda metallglans och låta den, liksom originalets, återspegla för-

fattarens rikt facetterade personlighet, växlande liksom det väldiga innehåll boken spänner över. Översättarna ha icke värjt för någon svårighet, icke ens för tolkningen av den »S. A.» tillägnade dikt, som inleder boken:

»I loved you, so I drew these tides of men into my hands
and wrote my will across the sky in stars...»

Denna dikt och dess korta efterskrift utgöra Lawrences kanske djupaste självbekännelser; enligt mångas mening hör den till den engelska lyrikens pärlor men är enligt andras kadaverpoesi. De ha blott ökat den mystik omkring Lawrence, som rådde redan långt före hans död men som icke heller skingrats därefter, trots allt vad »Vishetens sju pelare» innehåller av bikt och självrannsakan och allt vad hans biografier skrivit om honom; en av dem, Robert Graves, hörde dock till hans närmaste vänner och även Lidell Hart kände honom personligen mycket väl. Icke ens det senaste verket, »T. E. Lawrence by His Friends», kastar fullt ljus över hans personlighet. Den har kallats gåtfull och den har förblivit gåtfull. Därtill bidrog naturligtvis att han själv älskade att omsvepa sig med mystik; han spelade gärna komedi med sin omgivning och underlät icke att posera så snart tillfälle gavs — även för sig själv.

Något av det gåtfulla i Lawrence's personlighet får kanske delvis förklaring i de djupgående motsättningarna i hans väsen. Han var en lärd som blev krigare, en diplomat som blev mekaniker; han var grubblare och handlingsmänniska, asket och sybarit, realist och romantiker; den enda bok han förde med sig på sina irrfärder var ett femtonhundredatalsverk av Sir Thomas Mallory om kung Arthur och riddarna av Runda Bordet. Han var antimilitarist men älskade stridens tjusning; han avskydde disciplin och uniformer, »dödens livré», men när hans livs stora äventyr var slut tog han tjänst som menig soldat. Han var engelsman men levde som arab bland araber och betraktades av dem som en av deras egna; han kastade därvid loss från sitt engelska jag men utan att kunna frigöra sig från känslan av främlingskap bland de infödda. Vad detta kostat på bär »Vishetens sju pelare» vittnesbörd om. Han fäste sig icke vid yttre utmärkelser och berömmelse — även om det i hans likgiltighet därför låg ett visst effektsökeri. En kort tid efter att han fått sig tillsänd D. S. O., den militära förtjänstorden, sammanträffade han med någon av det högre armébefälet och uttryckte då sin önskan att få byta ut den mot sjö-militärt D. S. O., emedan denna hade ett rött band i stället för blått; han avtog också alla militära hedersbetygelser, när konung Georg efter kriget mottog honom i audiens.

Men bakom upphöjdheten över all yttre glans låg hos Lawrence en brinnande ärelystnad, som sträckte sig längre och högre än till jordiska ting. Han hade redan som ung drömt att få bli medelpunkten i en stor nationell rörelse. Det blev han; att den senare förfuskades blev en av hans livs stora besvikelser. Hans ärelystnad riktades då till litteraturen. Här fick han sin fulla tillfredsställelse. Eftervärldens dom över hans verk intresserade honom antagligen föga;

det väsentliga var att han själv fann det gott. Vad han alltid eftersträvade var att utföra prestationer, som höllo måttet inför hans egna krav. De voro betydande men hans oerhörda självkritik gjorde det icke lättare att uppfylla dem.

Som en lysande komet hade Lawrence skjutit fram ur det okändas mörker; man fick lära känna dess bana först sedan den åter försvunnit. Två år — 1917 och 1918 — varade hans stora äventyr: upproret i öknen. Därefter levde han under sjutton år i tillbakadragenhet, och gömd för världen. Han avstod till och med från sitt namn i samma stund som det blivit ryktbart. Mycket av den dragningskraft, Lawrence haft på sin samtid, låg i det för genomsnittsmänniskan oförklarliga, att en av hennes likar avstår från makt och härlighet för skatter som icke äro av denna världen. Men redan under de dagar av måttlöst triumfrus, som följde på erövringen av Damaskus, hade Lawrence fattat sitt oåterkalleliga beslut att lämna Arabien för alltid. »Senare satt jag ensam i mitt rum», berättar han på de sista sidorna av »Vishetens sju pelare», »och arbetade och försökte tänka ut en så fast kurs som dagens stormiga minnen tilläto, då böneutroparna i den fuktiga natten över den jublande, strålande, belysta staden började kalla till dagens sista bön. En av dem ropade med en ljudlig, ovanligt behaglig röst in genom mitt fönster från en moské i närheten... Vid slutet sänkte han rösten nästan två toner, till vanlig talton, och tillade sakta. 'Och Han är mycket god mot oss i dag, o du Damaskus' folk.' Larmet tystnade, då alla tycktes hörsamma kallelsen till bön på denna deras fullkomliga frihets första afton. Under den överväldigande pausen såg jag i andanom min ensamhet och min brist på existensberättigande i deras rörelse, ty för mig ensam av alla som lyssnade var utgången sorglig och orden meningslösa.» Två dagar senare framställde Lawrence till Allenby »den sista (och jag tror den första) begäran som jag någonsin gjorde för egen räkning — om tillåtelse att draga mig tillbaka».

Redan då tyngdes Lawrence av medvetandet om att de löften, han i Englands namn givit araberna, icke skulle komma att hållas. Han kämpade ännu på fredskongressen energiskt men förgäves för arabernas sak. Att den förråddes blev en av hans livs stora besvikelser. Men kanske icke den största. På denna punkt var han själv oskyldig; han hade handlat i god tro. Men han tog det säkerligen också hårt, när utvecklingen visade att han misstagit sig i ett annat viktigt avseende.

Berömd är skildringen i »Vishetens sju pelare» om hur Lawrence fann Feisal i lägret vid Wadi Safra: »Jag kände vid första blicken att detta var den man som jag kommit till Arabien för att finna, ledaren som skulle föra arabupproret till glans och ära.» Men det blev Lawrence som förde Feisal till Damaskus, till glans och ära. Feisal var icke mannen som kunde ena och leda araberna. Fördriven från Damaskus fick han som bekant av Englands nåde en reträttplats på Iraqs tron. Och den stora ledarepersonlighet, som samlade araberna och lade större delen av den arabiska halvön under sitt

välde, blev en annan man, Ibn Saud, som hade en annan engelsman än Lawrence vid sin sida, Philby. Att detta gått Lawrence hårt till sinnes kan tagas för givet.

Frånsett dess yttre besvikelser hade han också av andra, personliga skäl förlorat intresset för sin verksamhet i Arabien, innan fälttåget förts till slut. I den lilla efterskriften säger han: »Då jag landsteg i Arabien, hade Damaskus icke tyckts mig som en skida för mitt svärd, men dess erövring visade, att mina förnämsta drivfjädrar förbrukats. Det starkaste motivet under hela tiden hade varit ett rent personligt som icke nämnts här men som stått levande för mig varje timme, tror jag, under dessa två år. Häftig smärta och fröjd kunde överskygga mina dagar, men strömmande åter som luften bildades denna dolda drivkraft på nytt och var en ständig del av mitt liv tills slutet närmade sig. Den var död innan vi nådde Damaskus.»

Robert Graves säger också i sin biografi att detta personliga motiv hos Lawrence varit starkare än ärelystnad och äventyrslystnad, än patriotism och rättskänsla, och ensamt förmår förklara hans egenomliga handlingssätt. Man har i dikten till S. A. velat finna en nyckel till detta dolda personliga motiv, som alltjämt är höljt i dunkel. Det har sagts vara kärleken till en amerikansk sjuksköterska av judisk börd, vars initialer skulle varit detta S. A. och som dött i Syrien kort före erövringen av Damaskus. En annan förklaring ges av byråchefen i danska finansministeriet, A. C. Johnsen, som organiserat Iraqs tullväsen och som är en framstående kännare av Arabien. I det kapitel om Lawrence, varmed han avslutar sin märkliga bok »I Baghdad och Babylon», förklarar han kategoriskt dikten vara tillägnad Lawrence's unga arabiska vän och tjänare, Dahoum.

Det kan vara likgiltigt vilken av dessa förklaringar som är riktig. Om någon är det. Det faktum kvarstår, att de besvikelser, politiska och personliga, som upprорот i öknen i så rikt mått skänkte Lawrence, antagligen äro orsaken till att han givit oss »Vishetens sju pelare».

Boken är framför allt präglad av hans måttlösa individualism. Lawrence hyste en panisk fasa för tvång av vad slag det vara månne. Han avskydde icke blott disciplin och uniformer utan organisation, ordning, rutinarbete överhuvud. Icke desto mindre underkastade han sig allt detta, och drog på sig den militära tvångströjan för de sista tolv åren av sitt liv, som en man i ledet, som en liten kugge i den oändligt stora och obönhörliga militära mekanismen. Kanske detta var ett utslag av självförnekelse och av det begär till självplågeri, som utmärkt honom. Han återfann detta drag hos araberna, icke minst hos sin egen livvakt, och det stärkte känslan av gemenskap. Å andra sidan sökte han kanske just självförnedringen för att få en möjlighet att kompensera den. Han gjorde det första gången genom »Vishetens sju pelare». Och han har gjort det en gång till genom »*The Mint*», det verk som är resultatet av hans långa tjänstgöring som menig soldat i flygvapnet. Detta arbete, vilket tryckts i U. S. A. i tolv exemplar, som åsatts ett pris av 500,000 dollars stycket, kommer att icke bli tillgängligt för offentligheten förrän 1950.